

Mõistete rägastikus: autobiograafiast omaelulookirjutuseni¹

Leena Kurvet-Käosaar

Kultuuriteadusliku ajakirja Methis käesolev, interdistsiplinaarne erinumber avab omaelulookirjutuse rolli eesti kultuuris erinevate ajaperioodide, distsipliinide ja teoreetiliste ning kriitiliste perspektiivide lõikes, olles sellisena esimene ulatuslikum käsitlus enese tekstuaalse representeerimise avaldumisvormidest, arengutendentidest ja uurimisvõimalustest eesti kultuuriloos. Numbri kaastööd teevad nähtavaks erinevate omaelulookirjutuslike praktikate eksisteerimise eesti kultuuri algusaegadest peale ning (taas)teadvustavad ja kaardistavad nende võimalikke mõjuvälju eesti kultuuris.

Mõistel *omaelulookirjutus*, nii nagu see toimib käesoleva numbriga kaastöid koondava katusterminina, on kaks olemuslikult ja haardelt erinevat, kuid mitmes aspektis haakuvat lähtepunkti. Üheks neist on Jaan Krossi *omaeluloolisuse* mõiste, mille ta avab oma loomingu üle reflekteerivas käsitluses „Omaeluloolisus ja alltekst” (2003), teiseks aga laia kasutusala ingliskeelne termin *life writing*, mida tänapäeval kasutatakse üha enam varem domineerinud *autobiograafia* asemel ning mis rõhutab uurimisvaldkonna üha suuremat interdistsiplinaarsust, keskendumist avaramale kultuuripraktikate ringile ja soovi ületada valdkonna varasemas arengus *autobiograafia* mõiste kaudu maha märgitud kategoorilisi ning suurt hulka tekste ja tekstipraktikaid välistavaid kriteeriume.

Kuigi suuremat osa käesoleva numbriga kaastöödest võib pidada kirjandusteaduslikeks uurimusteks (Eve Annuki, Rutt Hinrikuse, Maarja Hollo, Tiina Kirsi, Ave Mattheuse, Aare Pilve ja Aija Sakova artiklid), on siin esindatud ka teised valdkonnad, näiteks teatriteadus (Anneli Saro ja Piret Kruuspere artiklid), keeleteadus (Anna Verschiku kaastöö) ja folkloristika (Tiiu Jaago käsitlus). Lisaks avaldatud ja eesti kultuuriruumis tuntud tekstidele leiavad käsitlemist ka käsikirjalised allikad (Maris Saagpaku, Rutt Hinrikuse ja Maarja Hollo artiklid). Seega on igati põhjendatud just mõiste *omaelulookirjutus*. Siiski figureerib käesolevas numbris oluliselt ka *autobiograafia* mõiste, mida erinevais tõlgendustes kasutatakse paljudes kaastöödes ning mille suhe *omaelulookirjutuse* mõistesse pole ka tänapäeval sugugi ühene ja ammendavalt määratletud. Samuti ei saa nende kahe mõiste

¹ Artikkel on valminud grandis „Omaeluloolisus eesti kirjandusmaastiku osana” (ETF7354) ja sihtfinantseeritava teema „Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus” (SF0030065s08) toetusel.

kasutusala piiritleda nii, et *omaelulookirjutus* viitab kirjandusest väljapoole jäävatele tekstipraktikatele, *autobiograafia* ja selle mõiste erinevad variatsioonid aga on piiratud kirjandusega.

Võrreldes omaelulookirjutuse uurimist eesti kultuuris selle valdkonna arengutega rahvusvahelisel teadusmaastikul, torkab silma autobiograafiliste/omaelulookirjutuslike tekstide marginaalne roll eesti kirjandusteaduses ja kirjandusloos. Kuigi suhtarvuliselt pole selliseid tekste kirjutatud ega avaldatud vähem kui teistes kultuuriruumides, pole ükski neist teadvustatult leidnud teed kirjanduskaanonisse. Eesti autobiograafilise/omaelulookirjutusliku traditsiooni üksikud käsitlused pärinevad 1930. aastate lõpust (Palm 1938), 1960. aastate keskelt (Grünthal 1966) ning 1970. aastate lõpust ja 1980. aastate algusest (Tavel 1978, Ruutsoo 1983). Käesolevas numbris ilmuvaid Rutt Hinrikuse ja Tiina Kirsi kaastöid võib pidada esimesteks omaelulookirjutuse ja eesti kirjanduslooga üldisemalt haakuvateks uurimusteks taasiseseisvusperioodil. Ainsaks erandiks on pagulas-kirjandus, mida käsitlev vastilmunud koguteos sisaldab ka memuaristikale keskenduvat osa, kus seda tüüpi tekstide rolli nähakse eelkõige rahvusliku mälu säilitamises (Tonts 2008: 258–312).

Omaelulookirjutuse suhe kirjandusega on viimasel ajal esile kerkinud ka mujal. Kui 2008. aastal osutusid proosakirjanduse kategoorias kõige menukamaks just omaelulookirjutuslikud teosed, vallandusid ajakirjanduse veergudel arutelud kirjanduse allakäigust ja tänapäeva lugeja võimetusest nautida kvaliteetset ilukirjandust (vt näiteks Mut 2009: 12). Kuigi hilisem retseptsioon ei ole nn mittefiktsionaalsete tekstide pealetungi osas meelestatud üheselt positiivselt, leidub näiteks nullindate kirjandusülevaadetes juba põhjalikumaid arutelusid selle üle, millise panuse seda tüüpi tekstid kümnendi kirjandusse anda võisid (vt näiteks Olesk 2008: 424–441, Hennoste 2009: 1271–1280, Kaus 2009: 1687–1695, Kesküla 2010: 116–121). Esmasele retseptsioonile toetudes võiks loota, et omaelulookirjutust ei heideta kõrvale ka hilisemates käsitlustes ning et see omakorda võiks saada stiimuliks tagasipöördumisel varasemate omaelulookirjutuslike tekstide juurde. Käesoleva erinumbri eesmärgiks on algatada ja edendada eesti omaelulookirjutusliku tekstikorpuse süstemaatilisemat analüüsiprotsessi ning sellega seotud mõistestiku läbi- ja ümbermõtestamist erinevate teoreetiliste ja kriitiliste perspektiivide toel.

Kõige põhilisemas tähenduses viitab mõiste **omaelulookirjutus** „erinevat tüüpi tekstidele, mille subjektiks on elu” (Smith, Watson 2001: 3), olemata siiski ingliskeelse mõiste *life writing* täpne vaste, sest viimane hõlmab peale indiviidi enese elule keskenduvate tekstipraktikate ka neid, mis keskenduvad kellegi teise elule (nt biograafia või ka historiograafia mõned vormid). Mõiste *life writing* ja uurimisvaldkond, mis tegeleb selliste tekstipraktikate uurimisega, on välja kasvanud varasemast uurimissuunast – **autobiograafiauuringutest** (*autobiography studies*) –, mille keskmes olid eelkõige autori enese elule keskenduvad tekstid, mis pidid vastama teatud tingimustele (piiritletus Euroopa kultuuriruumi ja ajaperioodiga alates 18. sajandi lõpust, autori väljapaistev positsioon ühiskonnas, tekstis väljenduv ühtne mina jne). Kuigi autobiograafiauuringud eristasid ka erinevaid autobiograafia žanre, olid liigituskriteeriumid pigem välistavad kui hõlmavad: põhiorhk oli eelkõige täieõigusliku autobiograafia (ingl k *autobiography proper*) määratlemisel. Mainekad USA omaelulookirjutuse uurijad Sidonie Smith ja Julia Watson leiavad, et mõiste *autobiograafia* tähistab indiviidi autonoomsust ja jutustatud elu universaalsust rõhutavat omaelulookirjutuse vormi, mis kerkis esile valgustusajastul ning omandas Lääne kultuuris kanoonilise staatuse (Smith, Watson 2001: 3). Ühe võrdlemisi kitsa tekstitüübi esiletõstmine toimus arvukate teist laadi ja teistesse kultuuriruumidesse kuuluvate tekstipraktikate arvelt ning avardunud uurimisvaldkonna vajadusi ei saa Smithi ja Watsoni hinnangul katta *autobiograafia* mõiste ümbersõnastamise teel; vajalik on uus mõiste – **life writing** –, mille alla mahub ka **autobiograafia** (samas, 3–4). Smith ja Watson pakkusid kogu uurimissuunda hõlmava uue katusmõiste välja ajal, mil *autobiograafia* mõiste oli end ammendamata ja suurem paradigmaatiline nihe juba aset leidmas.

Mõiste **life writing** tänapäevase tähendusvälja üks esimesi määratlusi pärineb aga Marlene Kadari käsitlusest (vt Kadar 1992). Kuigi autobiograafiauuringuis märkis 18. sajandi lõpp üldjoontes nii Euroopa autobiograafilise traditsiooni algust kui ka mõiste enese kasutuselevõttu (vt Folkenflik 1993: 1–20), rõhutab Kadar, et 18. sajandi keskel oli populaarne ka paindlikum ja laiema tähendusväljaga mõiste **life writing**, mis hõlmas erinevaid elu tekstuaalse representeerimise vorme, kaasa arvatud autobiograafia ja biograafia, kuid ka enam isiklikke vorme, nagu päevik ja kirjad (Kadar 1992: 4). Visandades mõiste ajaloolist ja tänapäevast tähendusvälja, laiendab Kadar seda ka mittelineaarsetele ja fragmentaarsetele, samuti nii avaldatud kui ka käsikirjalistele tekstidele ja dokumentidele, tunnistustele ning suulistele ja antropoloogilistele elulugudele, mille autoriteks võivad olla nii laiemale avalikkusele tuntud kui ka täiesti „tavalised” individid (samas, 4–5).

Kuigi uurimissuuna areng on kulgenud *autobiograafia* mõiste järkjärgulise asendumise suunas mõistega *life writing*, ei ole kõik selle temaatikaga tegelevad teadlased pidanud vajalikuks *autobiograafia* mõistest või selle variatsioonidest loobuda. On märkimisväärne, et nende hulgas on ka Kadar, kes, otsides **autobiograafilisuse** (*the autobiographical*) jälgi ebatavalistes dokumentides ja üllatuslikes kohtades, rõhutab ka tänapäeva kontekstis „autobiograafia ja selle uuenduste unikaalset potentsiaali indiviidi või indiviidide grupi elu või selle mõne eneserepresentatsioonilise aspekti käsitlemisel” (Perreault, Kadar 2005: 1). *Autobiograafilisus* eristub siin teadlikult varasemast *autobiograafilise* kui selgelt määratlematu ja seega kaheldava väärtusega omadussõna kasutusest, millele vastandus mõiste *autobiograafia* kui kindlatele tingimustele vastav žanr. Kadari käsitlus toetub just *autobiograafilisuse* mõiste laiale ja kirjandusest väljapoole ulatuvale tähendusväljale ning see on indiviidi või indiviidide grupi elu representatsiooni ilmumise juht või protsess, mitte žanr ega tekstipraktika. Küsides „kus paikneb autobiograafilisus? Mis moodustab tema representatsiooni?”, võtab Leigh Gilmore kasutusele mõiste **autobiographics**, mis „kirjutusena” (*writing*) ilmneb „kultuuritekstide hegemooniliste diskursuste äärealadel, ühiskondlike institutsioonide vahelistel piirialadel traditsioonilistes tekstides” (Gilmore 1994: 42). Mõiste *kirjutus* asendab Gilmore’i käsitluses žanri kui teatud hierarhilisi ja androtsentristlikke väärtusi kandvat ning sellisena piiravat ja end ammendanud autobiograafia määratlemise kriteeriumide kogumit. Lähtudes elude uurimise eetilistest aspektidest ning kontekstualiseerimise vajadusest erinevate kultuuride lõikes, kasutatakse sotsioloogilise, antropoloogilise ja biograafilise taustaga uurimustes mõistet *auto/biograafia*. Selle mõiste üks juurutajaist on olnud sotsioloogia taustaga briti teadlane Liz Stanley (Stanley 1992), kelle jaoks *auto/biograafia* signaliseeris võimalust ja vajadust eemaldada piirid „tavaliste” ja privilegeeritud elude ning omaelulookirjutuse eetiliste ja esteetiliste aspektide vahelt ning tuua esile elulooliste tekstide kirjutamise ja lugemise protsessi vastastikkust (Broughton 2007: 29).

Omaeluloolisus, nii nagu seda mõistet on käsitlenud Jaan Kross, on eelpool visandatud mõistetest *life writing* ja *autobiograafilisus* enam seotud kirjandusega, kuid pole üksnes sellega piiritletav. Väitega, et „kõik, mis kestahes kirjutaja kirjutab, on tema enese lugu” (Kross 2003: 17), alustab Kross omaeluloolisuse tüpoloogiat, mille kohaselt mälu, teadvus ja kogemus võivad kirjandusteoses avalduda kolmel erineva täpsusastmega tasandil: pulbrilisel kujul, rändrahnudena ja aluskaljuna (samam, 17–20). Selle skeemi näitlikustamiseks toob Kross näited enese elust ja kirjandusteostest, kirjutades seega enese lugu ka kirjanduse üle reflekteerides. Kas siis tahtlikult või tahtmatult avardab Kross niiviisi „kestahes

kirjutaja” võimalikku tähendusvälja, osutades, et omaeluloolisus võib olla ka paljude muud tüüpi tekstide aluseks. Teisest küljest on oluline teadvustada seda, kuidas ühiskond ja selle institutsioonid vormivad elu esitamist nii kirjanduslikus tekstis kui väljaspool seda, nii et „autobiograafiline enesetöötus” lähtub sellest, mida „silmapilgu ühiskond tõlgendab parasjagu paremana – paremana ka elementaarse ohutuse mõistes” (samas, 22). Omaeluloolisuse tegelik lähtepunkt aga ei asu mitte mälu, teadvuse ja kogemuse vastastikustes seostumisprotsessides, vaid ilmneb keeles. Krossi huvitab keelekasutuse omaeluloolisuse juures üks kindel aspekt: perekondliku tausta ja elukogemuste kaudu omandatud keelepärandi võimalused tegelaskõne komponeerimisel (samas, 14–15), kuid tema argumentatsioonile toetudes on võimalik väita ka seda, et iga kõneakt ja kirjutus on vältimatult omaelulooline, kandes eneses keelelisi märke kõneleja või kirjutaja keelekogukonnast, perekonnast ja elukogemusest.² Käesolevas numbris esindab sellist vaatenurka Anna Verschiku kaastöö, mis keskendub just keeleliste identiteetide ja eluloo seoste.

Kuigi uurimisvaldkonda tähistava mõistena ei ole *autobiograafia* (või *autobiograafia*) tänapäeval kaugeltki aegunud, kasutatakse üha enam siiski *elulookirjutuse* (*life writing*) mõistet. Mõistete paljusus, nende omavahelised keerulised ristumised ja vastandumised, vajadus autobiograafiat ühelt poolt ammendavalt määratleda ja teisalt arusaam sellise ettevõtmise võimatusest on nii autobiograafiauringute kui selle mantlipärija elulookirjutuse uuringute üks keskseid tunnuseid. Nii rõhutab Linda Anderson, et *autobiograafia* kui kirjanduslik žanr on alates 18. sajandi lõpust toimunud „autorlust, minadust (*selfhood*), kujutamist ning fakti ja fiktsiooni eristust puudutavate kriitiliste arutelude olulise katsealana” (Anderson 2001: 1–2).

1960. aastate lõpus ja 1970. aastate alguses USAs välja arenenud autobiograafiauringute lähtepunktiks said 20. sajandi eelnevatel kümnenditel Euroopas ilmunud käsitlused (vt näiteks Misch 1950,³ Gusdorf 1956, Lejeune 1989).

2 Omaette laiem teemadering, mida Kross oma käsitluse sissejuhatuses puudutab, on omaeluloolisuse avaldumise problemaatika tõlkes, mida on eriti seoses pagulusautobiograafiaga viimasel ajal põhjalikult käsitletud (vt näiteks Besemeres 2002, Stroifiska ja Ceccetto 2003, Kurvet-Käosaar 2009: 137–147 ja ajakiri *Biography* 2009, Vol. 32, No. 1).

3 Saksa filosoofi ja autobiograafiauurija Georg Misch (1878–1965) mitmeköitelise „Autobiograafia ajaloo” esimene osa ilmus 1907. aastal.

Valdkonna esmaseks eesmärgiks oli *autobiograafia* kui kirjandusliku žanri legitiimeerimine ning selle saavutamisel peeti oluliseks nn täieõigusliku autobiograafia (*autobiography proper*) võimalikult täpset ja ammendavat määratlemist. Kuigi esteetiliste kriteeriumide (nt kujundikeele rikkus või narratiivi ladusus) osakaalu selles protsessis ei saa pidada marginaalseks, on kande roll autobiograafia määratluses olnud üksteisega tihedalt seotud töö ja „minaduse” küsimustel, mida on hiljem tugevalt kritiseeritud, üheks põhjuseks taoliste käsitluste (eeldatav) usk väljaspool teksti eksisteerivasse, ühtsesse ja selgelt eristuvasse „minasse” ning selle „mina” ammendava tekstuaalse edastamise võimalikkusesse. Hilisemad tõlgendused on aga näidanud, et paljudes autobiograafiateooria nn alustekstides esitatud väited on üles ehitatud palju nüansseeritumalt ja proviisorsemalt, kui nende esmane retseptsioon seda hoomata võimaldab (vt nt Broughton 2007: 5–11).

Niisuguste aluskäsitluste hulgas tõusevad ühelt poolt esile autobiograafia žanriteooriad, millest olulisim on prantsuse autobiograafiauurija Philippe Lejeune'i autobiograafilise lepingu (*le pacte autobiographique*) käsitlus, mis pärineb aastast 1975. Lejeune'i jaoks on täieõigusliku autobiograafia määratlemise alus lugeja positsioon: autobiograafia autor sõlmib lugejaga nn autobiograafilise lepingu, mille tõenduseks on autori, jutustaja ja peategelase nimeline identsus (Lejeune 1989: 12). Žanri problemaatika pole omaelulookirjutuse uuringutes tähtsust minetanud ka tänapäeval, kuid rõhuasetus on nüüd žanride muutumise dünaamilikal ja paljususel (Smith, Watson 2001: 183, vt ka samas välja toodud viiekümne kahe erineva omaelulookirjutuse žanri kirjeldusi).⁴

Teine suurem teemadering, mis on olnud autobiograafiauuringuis keskne, seondub autobiograafias väljendunud „mina” või subjekti olemuse ja konstrueerimisprintsipiidega. Nii pidi täieõiguslik autobiograafia Georg Mischi käsitluse kohaselt väljendama sobivat „mina”, kes väljapaistva isiksusena esindas oma ajastu vaimseid horisonte, osaledes samas ka ise nende horisontide kujundamises (Misch 1950: 12–13). Georg Gusdorf aga tõi esile autobiograafia esilekerkimise seoses Euroopa uusaegse ühiskondlik-kultuurilise kontekstiga, milles kujunes välja vastutustundlik teovõimeline enesetunnetus (Gusdorf 1980: 29). Sellise enesetunnetuse jäädvustamist, mille keskseks jooneks oli iga üksikindiidi elu

⁴ Autobiograafia žanriteooriate ja nende kriitika osas vt ka Bruss 1976, Broughton 1997: 121–141, Gilmore 1994, Loesberg 1981: 169–85, Marcus 1994. Ülevaate osas žanriküsimuse arengust autobiograafiateoorias vt Kurvet-Käosaar 2003: 181–182.

unikaalsusetaju, vaadeldi kui kultuurilise pärandi rikastamist (samas, 30–31).⁵ Täieõigusliku autobiograafia keskne kriteerium on Gusdorfi jaoks indiviidi elu kujutamine ühtse tervikuna, sellise tulemuse saavutamine aga on keerukas protsess, mis eeldab elu rekonstrueerimist, selle hajutatud elementide tähenduslikku ümberpaigutamist. Elu, nii nagu see ilmneb autobiograafias, luuakse tekstiloomse protsessi käigus, seda võib nimetada kogemuse teiseks omandamiseks ning see sisaldab alati teatud fiktsionaalset elementi (samas, 43). Rõhutades samuti autobiograafia fiktsionaalset olemust, keskendub James Olney erinevatele arusaamadele elu olemusest, mida autobiograafia vormis edasi tahetakse anda (Olney 1980: 236–267). Lisaks indiviidi ajaloole võib see olla näiteks indiviidi moraalne meelelaad või pale, teatud teadvuse seisund, elu põhiimpulss mingi indiviidi jaoks, mida antakse edasi tema unikaalse meediumi ja psüühika konfiguratsiooni kaudu (samas, 239).

Nii Gusdorfi, Olney kui ka rea teiste autobiograafiateoretikute jaoks oli oluline tõestada, et autobiograafia olemuslikult kesksed tähendused avanevad seda laadi teksti käsitlemisel kirjandustekstina. Seades kahtluse alla nii autobiograafia postuleeringud kirjandusliku žanrina kui enese representeerimise võimalikkuse tekstis, väitis Paul de Man, et protsess, mis määratleb autobiograafiat – püüd kujutada ennast kujutatavat subjekti –, ei edasta ennast avavat „mina”, vaid viitab kõikide tropoloogilistel asendustel põhinevate tekstuaalsete süsteemide lõplikkuse võimatusele (de Man 1979: 920–922). Autobiograafia pole de Mani teooria kohaselt ei žanr ega väljenduslaad, vaid „lugemis- või mõistmisfiguur, mis ilmneb suuremal või vähemal määral igas tekstis” (samas, 921). Poststrukuralistlikust paradigmast mõjutatuna asendus „mina” *subjekti* mõistega, mida hakati tajuma erinevate ühiskondlike, kultuuriliste, ajalooliste, keeleliste jm diskursuste ristumispunktides paikneva dünaamilise entiteedina.⁶

Juba 1980. aastatel hakkas valdkonna fookus nihkuma Euroopa kultuuri-ruumi võtmetekstidelt erinevate kultuurivähemuste omaelulookirjutusliku pärandi uurimise ning soo-, rassi-, klassi- jne kategooriate esiletõstmise suunas, mis omakorda suunas ka autobiograafiateooriate arengut. Teoreetilistesse arengutesse on andnud eriti suure panuse feministlikelt positsioonidelt lähtuvad kontseptualiseeringud,⁷ mille aluseks on olnud naiste omaelulookirjutuslike tekstide uurimine. Indiviidi suhet ühiskonnaga, keskkonna mõjusid isiksuse

5 Mischl ja Gusdorfi kriitika osas vt näiteks Friedman 1988: 34–62, Smith 1987, Smith 1993.

6 Vt näiteks Smith, Watson 2001: 15–48, Ashley jt 1994.

7 Vt näiteks Friedman 1988: 34–62, Gilmore 1994, Smith 1987, 1993, Stanley 1992.

arengule ja ühiskonnas osalemise võimalus ajaloos on omaelulookirjutuslike tekstide kaudu pikka aega uuritud ka paljudes teistes valdkondades, näiteks sotsioloogias, antropoloogias, ajaloos, psühholoogias ja kriminoloogias. Tänapäeval on omaeluloouringute üheks fookuseks omaeluloolisuse universaalsuse ja spetsiifilisuse poleemika lähtudes erinevate distsipliinide uurimismetodoloogiatest ja kontseptuaalsetest alustest. Üha rohkem tegeldakse ka erinevate omaeluloolisuse ilmingute isiklikult tasandilt lähtuva tekstiloome ning transpersonaalsete ühiskondlike praktikate ja institutsioonide dünaamikaga, keskendudes näiteks kodakondsust, mobiilsust, juriidilisi aspekte, töösuhteid, haridust jm valdkondi hõlmavatele eneserepresentatsiooni viisidele, võimalustele ja neid vormivatele teguritele.⁸

* * *

Käesolev ajakirja erinumber keskendub omaelulookirjutuse asendile, arengutele ning erinevatele avaldumisvormidele ja uurimissuundadele eesti kultuuris. Numbril aluseks on 2008. aasta mais Tallinna Ülikoolis toimunud konverents „Oma + elu + kirjutuse lummuses. Omaeluloolisus eesti kultuuriloos”, mis oli osa ETFi grandil „Omaeluloolisus Eesti kirjandusmaastiku osana” tööst. Konverentsi eesmärgiks oli algatada laiem diskussioon omaelulookirjutuse rolli ja avaldumisvormide üle, keskendudes omaeluloolisuse normaalparadigmale, erinevate kultuurisfääride (kirjandus, kujutav kunst, üle/rahvuslik, rahva- ja rahvalik kultuur) levinud ja armastatud žanritele, eesti kultuurimaastikule omastele „mina”-mudelitele ning nende pärandumis- ja mõjumehhanismidele, omaeluloolisusele ja mälukultuuridele, kollektiivse ja isikliku mälu suhtele, omaelulookirjutuse otstarvetele (nt tunnistus ja õigustus kui psühholoogiline toimetulekumehhanism) ning omaelulookirjutusele kui fiktsioonile, eneserepresentatsiooni loogikale ja poetikale, autofiktsioonile ja imaginaarsele autobiograafiale.

Omaelulookirjutuse erinumbri eesmärgiks on algatada ja edendada omaelulookirjutuslike tekstide suhestamist eesti kultuuri- ja kirjandusloo/kirjanduskaanoniga, sellise diskussiooni aluseks on omakorda selle valdkonnaga tegele- nud eesti humanitaar- ja sotsiaalteadlaste uurimused, teadlaste kellest enam

⁸ Vt näiteks Eakin 2004, Smith, Watson 1996, Swindells 1995.

on esindatud ka käesolevas numbris.⁹ Ajalises lõikes katavad kaastööd perioodi 18. sajandi lõpust tänapäevani, keskendudes eesti omaelulookirjutusliku traditsiooni väljaarenemise üldistele tendentsidele, selle tüvitekstidele ning selle traditsiooni tõlgendamisvõimalustele läbi sootundliku pilgu, või kitsamale temaatikale, nagu lapsepõlve kujutamine, või eesti kultuuriruumi kitsamale kihistustele, nagu baltisaksa kultuur, pagulus või Nõukogude totalitarism, peegeldades ühelt poolt laiemaid ühiskondlik-kultuurilisi suundumusi läbi omaelulookirjutuse ja mälu prisma, teiselt poolt aga elukogemuse edasiandmise narratiivseid struktuure ja kujundikeelt.

Erinumbri tõlkeartikkel, prantsuse autobiograafiateoreetiku Philippe Lejeune'i teose „Le pacte autobiographique” (1975) avapeatükk „Autobiograafiline leping”, mis jõuab eesti lugejani Tanel Lepsoo tõlkes, on autobiograafiauringute üks keskseid teoreetilisi tekste, mis loob autobiograafiažanri määratlemiseks süsteemse ja nüansirikka analüütilise raamistiku. Käesolevas numbris avatakse ka rubriik „Arhiivileid”, milles ilmub katkend Gustav Maltsa (1837–1925) käsikirjast „Ajalugu Maltsveti usust ja Krimmi rändamisest” Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kogudest, mida võib pidada üheks varasemaks eesti omaelulookirjutuslikuks tekstiks.

Visandades eesti autobiograafilise kultuuri kujunemisloo esimestest ilmingutest kuni trükitud memuaarideni, annab Rutt Hinrikus ülevaate elulookirjutuse arengust ning iseloomulikest tendentsidest, liikudes vennastekoguduse liikumisele omaselt elulugude jutustamise traditsioonilt ja baltisaksa estofiilide autobiograafiliselt pärandilt talupojakultuuri ja perepärимuse pinnalt võrsunud esimeste väljapaistvate omaelulookirjutuslike tekstideni ja autobiograafiliste žanrite ulatus-

9 Vt näiteks Eve Annuki töid Ilmi Kolla kirjandusliku ja elulookirjutusliku pärandi suhtest ning biograafia ja kirjavahetuste uurimise teadlikest orientiiridest, tema eelnevat tööd Lilli Suburgi omaelulookirjutusliku pärandiga, Piret Kruuspere eelnevaid uurimusi Merle Karusoo mälu teatrist, Aare Pilve käsitlusi Tõnu Õnnepalust, Madis Kõivust ja Maris Saagpaku ulatuslikku tööd baltisaksa omaelulookirjutuslike tekstidega ning siinkirjutaja võrdlevaid uurimusi naiste päevaraamatutest ja modernsusekogemusest, naiste pagulasaubiograafiatest ja rahvuslikust identiteedist, lapsepõlvemälestustest, balti naiste stalinlike repressioonide kogemuste vahendamisest elulugudes ja autobiograafia maastikest tänase Eesti omaelulookirjutuses. Eelpool mainisin juba Ülo Tontsi pagulasmemuaristika käsitlust. Omaette valdkonna moodustab elulugude uurimine, mille arengus on olnud kesksed kirjandusteaduslikel alustel lähtuvad käsitlused Tiina Kirsilt ja Rutt Hinrikuselt, samuti nende ulatuslik töö elulugude kogumisel ja avaldamisel. Samavõrd oluline on elulugude uurimises (mida saab liigitada ka ingliskeelse mõiste *memory studies* alla) olnud etnograafia- ja ajaloo-taustaga teadlaste Ene Kõresaare, Terje Anepaio ja Aigi Rahi-Tamme käsitlused, samuti Aili Aarelaid-Tardi sotsioloogilise suunitlusega uurimused ning ka käesolevas numbris esindatud Tiiu Jaago töö elulugudega folkloristi perspektiivist. Haakuvaid rõhuasetusi omaelulookirjutusega on ka mälu problemaatikale keskenduvail kirjandusteaduslikel uurimustel, millest olulisemad on Tiina Kirsi, Eneken Laanese, Aija Sakova ja Eva Reinu käsitlused.

likuma viljelemiseni kirjanike seas. Vaadeldes August Kitzbergi teost „Ühe vana „tuuletallaja” noorpõlve mälestused” kui eesti autobiograafia tüviteksti, keskendub Tiina Kirss „mina” ja rahvuse, isikuloo ja laiema ühiskondliku tausta mitmekihilistele suhestumismustritele ning Kitzbergi enesestteadlikule erinevate rollide ja identiteetide varieerimisprotsessile. Maris Saagpaku kaastöö, mis keskendub kirjanduse piirimail toimivale omaelulookirjutuslikule tekstipraktikale, analüüsib kahe baltisaksa naise mälestustekste (post)koloniaalsest vaatepunktist, tõstatades autobiograafilise tõe küsimuse identiteedi alalhoidmise ja selle ambivalentse skaalal koloniaalse võimudünaamika vaatepunktist. Eve Annuk vaatleb Lilli Suburgi omaelulookirjutuslikku teksti „Minu saatusega võitluskäik” (1914) naisautobiograafia raamistikus, avades autobiograafilisuse kesksed rollid Suburgi loomingus ning suhestades Suburgi autobiograafilist eneseväljendust nii eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse kultuurikonteksti kui ka üle-euroopaliste ühiskondlik-kultuuriliste suundumustega. Ave Mattheuse kaastöö keskendub 19. sajandi teise poole lapsepõlvkogemust vahendavatele mälestustekstidele, analüüsides lapsepõlve kuvandit, tekstides kujutatud individualiseerimis- ja sotsialiseerimisprotsesse ning tekstide narratiivseid ja retoorilisi tehnikaid.

De Mani käsitlusele toetudes avab Maarja Hollo kahe eksiilkirjaniku, Bernard Kangro ja Paul Celani luules esinevate kujundite tekkimist kogemuslikult pinnalt, tuues esile nende elu ja loomingu tunnetuslikku ühtsust. Teatud mõtmes haakub demaniiliku autobiograafianägemusega ka Aare Pilve kaastöö, mis, lähtudes Paul Ricoeuri eneseidentiteedi määratlustest, keskendub unikaalset iseolekut väljendavale, võimalikult mittenarratiivsele minasuse- või iseduse-tajule Tõnu Õnnepalu, Mihkel Raua ja Madis Kõivu teostes. Aija Sakova käsitleb totalitaarsete režiimide mõju nähtavakstegemise mustreid Ene Mihkelsoni romaanis „Ahasveeruse uni” ja austria kirjaniku Ingeborg Bachmanni romaanis „Malina”, kus omaelulookirjutuslik dimensioon ilmneb subjektiivses, isiklikust lähenemisest kantud kirjutuslaadis.

Piret Kruuspere ja Anneli Saro kaastööde teemaks on elu(lugu)de vahendamise ja ilmutamise problemaatika teatris. Kruuspere annab ülevaate Merle Karusoo eluloo- või mäluatri arengust 1980. aastate algusest tänapäevani, keskendudes lavaliste isikulugude kaudu kollektiivse allasurutud või mahasalatud mälordiskursuse taastamisprotsessidele, Karusoo loominguga taotluslikule dialoogilisusele, samuti *meie* tähendusruumi ja elulugude „tagasiandmise” fenomeni avardumisele Karusoo lavastustes aastakümnete jooksul. Saro käsitlus analüüsib Karusoo ja postdramaatilise teatri ning autobiograafilise lavastuse kui selle alaliigi seoseid vahetu ühiskondlik-kultuurilise kontekstiga, keskendudes Karusoo lavas-

tustele „Meie elulood” (1982) ja „Kui ruumid on täis...” (1982) ning Andres Keili, Jekaterina Novosjolova ja Elina Pähklmägi lavastusele „Elud” (2009). Tiiu Jaago analüüsib folkloristika perspektiivist 1905. aasta sündmuslugude kogumisprotsessi, toetudes 1905. aasta Seltsi, Akadeemilise Ajalooseltsi ja Eesti Kirjanduse Seltsi liikmete või stipendiaatide 1920.–1930. aastatel kogutud materjalidele. Artikli fookuses on rahvapärase ajaloopildi avaldumine sündmuslugudes, nende tõeväärtuse seos tekstidele esitatavate küsimuste aseteluga ja uurija rolli mõju tekstide žanrilisuse kujunemisele. Anna Verschik käsitleb Dagmar Normeti memuaare „Avanevad ukсед” (2001) keelelise eluloona, analüüsides elunarratiivi seoseid narratiiviga keel(t)e kohta, indiviidi elukogemusest tuleneva keelelise identiteedi varieerumist ning lähiajaloo, keeleideo- loogiate, keelekogukonna hoiakute ja nende dünaamika mõjusid.

Kirjandus

- Anderson, Linda** 2001. *Autobiography*. New York and London: Routledge.
- Ashley, Katherine; Leigh Gilmore, Gerald Peters** 1994. *Autobiography and Postmodernism*. Boston: University of Massachusetts Press.
- Besemeres, Mary** 2002. *Translating One's Self. Language and Selfhood in Cross-Cultural Autobiography*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Broughton, Trev Lynn** 2007. Introduction. – *Autobiography. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies. Volume I*. Ed. by T. L. Broughton. London and New York: Routledge, lk 1–58.
- Broughton, Trev Lynn** 1997. Leslie Stephen, Anny Thackeray Richie, and the Sexual Politics of Genre: Missing Her. – *Women's Lives/Women's Times*. Ed. T. L. Broughton and L. Anderson. Albany: SUNY Press, lk 121–141.
- Bruss, Elizabeth** 1976. *Autobiographical Acts: The Changing Situation of a Literary Genre*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- de Man, Paul** 1979. *Autobiography as De-facement*. – *MLN*, Vol. 94, No. 5, lk 919–930.
- Eakin, Paul John** (ed.) 2004. *The Ethics of Life Writing*. Ithaca: Cornell University Press.
- Folkenflik, Robert** 1993. Introduction. *The Institution of Autobiography. – The Culture of Autobiography. Constructions of Self-Representation*. Ed. R. Folkenflik. Stanford: Stanford University Press, lk 1–20.
- Friedman, Susan Stanford** 1988. *Women's Autobiographical Selves. – The private Self: Theory and Practice of Women's Autobiographical Writing*. Ed. S. Benstock. Chapel Hill: University of North Carolina Press, lk 34–62.

- Gilmore, Leigh** 1994. *Autobiographics. A Feminist Theory of Women's Self-Representation*. Ithaca: Cornell University Press.
- Grünthal, Ivar** 1966. Eesti memuaar ja matkakirjeldus 1945–1965. – *Mana*, nr 29, lk 36–48.
- Gusdorf, Georges** 1980. *Conditions and Limits of Autobiography*. – *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. Ed. J. Olney. Princeton: Princeton University Press, lk 28–48.
- Hennoste, Tiit** 2009. Mälu ja elu. Grillajastu kirjandus. – *Looming*, nr 12, lk 1271–1280.
- Kadar, Marlene** 1992. *Coming to Terms: Life Writing – from Genre to Critical Practice*. – *Essays on Life Writing*. Ed. M. Kadar. Toronto: University of Toronto Press, lk 3–20.
- Kaus, Jan** 2009. Liiga palju paljusust. – *Looming*, nr 12, lk 1687–1695.
- Kesküla, Kalev** 2010. Mälu impeerium, ajaloo eri. – *Looming*, nr 1, lk 116–121.
- Kross, Jaan** 2003. Omaeluloolisus ja alltekst. 1998. aastal Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna vabade kunstide professorina peetud loengud. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kurvet-Käosaar, Leena** 2009. The Situation of Translation/Translation Situation in Käbi Laretei's Life-Writing. – *Biography*, Vol. 32, No. 1, lk 137–147.
- Kurvet-Käosaar, Leena** 2003. Teemandid tolmuhunnikus ehk kuidas vaadelda naiste päevikuid. – *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 178–191.
- Lejeune, Philippe** 1989. *On Autobiography*. Ed. P. J. Eakin. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Loesberg, Jonathan** 1981. *Autobiography as Genre, Act, Consciousness, Text*. – *Prose Studies*, Vol. 2, No. 4, lk 169–185.
- Marcus, Laura** 1994. *Auto/Biographical Discourses: Criticism, Theory, Practice*. Manchester: Manchester University Press.
- Misch, Georg** 1950. *A History of Autobiography in Antiquity*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Mutt, Mihkel** 2009. Raamat nagu reality show. – *Postimees*, 2. aprill.
- Olesk, Sirje** 2008. Mastimännid ja muu mets. Mitmekülgse võlu. Eesti proosast aastal 2007. – *Looming*, nr 3, lk 424–441.
- Olney, James** 1980. *Some Versions of Memory/Some Versions of Bios: The Ontology of Autobiography*. – *Autobiography. Essays Theoretical and Critical*. Ed. J. Olney. Princeton: Princeton University Press, lk 236–267.
- Palm, August** 1938a. Tähelepanekuid Eesti memuaarkirjanduse arengust ja laadist. 1. – *Eesti Kirjandus*, nr 6, lk 269–306.
- Palm, August** 1938b. Tähelepanekuid eesti memuaarkirjanduse arengust ja laadist. 2. – *Eesti Kirjandus*, nr 7, lk 319–333.
- Perreault, Jeanne; Marlene Kadar** 2005. Introduction. *Tracing the Autobiographical: Unlikely Documents, Unexpected Places*. – *Tracing the Autobiographical*. Ed. by M. Kadar, L. Warley, J. Perreault, S. Egan. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, lk 1–8.

- Smith, Sidonie** 1993. *Subjectivity, Identity and the Body. Women's Autobiographical Practices in the Twentieth Century.* Bloomington: Indiana University Press.
- Smith, Sidonie** 1987. *The Poetics of Women's Autobiography.* Bloomington: Indiana University Press.
- Smith, Sidonie; Julia Watson** (ed.) 1996. *Getting a Life. Everyday Uses of Autobiography.* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Smith, Sidonie; Julia Watson** 2001. *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives.* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Stanley, Liz** 1992. *The Auto/Biographical I. The theory and practice of feminist autobiography.* Manchester: Manchester University Press.
- Stroińska, Magda; Vittorina Cecchetto** 2003. *Exile, Language and Identity.* Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Swindells, Julia** (ed.) 1995. *The Uses of Autobiography.* London: Taylor and Francis.
- Tavel, Lehte** 1978. Memuaarižanrist üldse ja eesti nõukogude memuaarist eriti. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 193–199.
- Tonts, Ülo** 2008. Memuaristika. – Eesti kirjandus paguluses XX sajandil. (Collegium litterarum 9). Toim P. Kruuspere. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 257–312.
-

Leena Kurvet-Käosaar – Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi võrdleva kirjandusteaduse dotsent, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi vanemteadur. ETFi grandi „Omaeluloolisus eesti kirjandusmaastiku osana” hoidja, käesoleva erinumbri toimetaja. Uurimissuunad: eesti omaelulookirjutuse traditsioon, naisautobiograafia, sh päevaraamat, repressioonikogemuse vahendamine elulugudes, modernism ja modernsusekogemus.

E-post: lkk@tlu.ee